

הפואטיקה העגנונית לאור המקורות

על גישה פרשנית חדשה לסיפורו של ש"י עגנון "שבועת אמונים"

אברהם בלאט

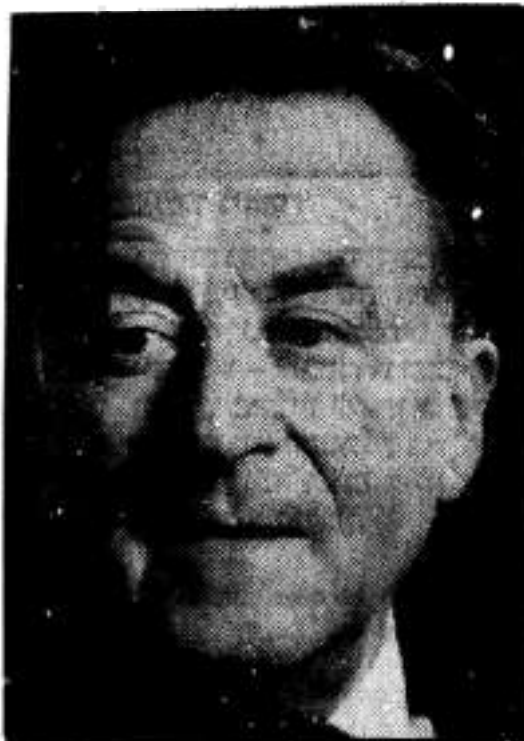

דינה שטרן / הבגידה ולקחה / סוקן / חשמ"ט / 154 עמ'

ביסוד סיפוריו של ש"י עגנון מתעוררת תמיד הבעיה על הגלוי וסמוי שבדמויותיו ושמותיהן, אשר בדומה לגלוי וכסוי בלשונו של ח.נ. ביאליק מצביעים על מערכת מורכבת, המקרינה על התכנים החבויים מתחת לפני השטח. אצל משורר "מתי מד" בר" ו"הבריכה" כוחה של המלה טמון לא במה שהיא מגלה, כי אם על מה שהיא מכסה, כי הלשון אינה ממצה אלא חוצצת. גם טונו קרגר אצל תומאס מאן סבור "אשר למלה – הרי יותר משיש בה משום גאווה, אולי יש בה משום ציון הרגש והקפאתו". באופן מקביל ואולי חופף, תפס ש"י עגנון את הסיפור באופן דיאלקטי וקרא תיגר על הקורא לשם אבחון: מה בין האמן לנפשו, או בין האמן ומקורות אמונתו. אליבא דביאליק המלה יוצרת חללים ומכסה על הדמדומים, ולפי עגנון, הלשון מתארת ומספרת, והקורא צריך למלא את הפער בדרך של אינטרפרטציות, בין עולם של תורה וזוטו של עולם, ובעקבות כך הוביל אותנו הקוסם מבוצ'ק' למסכת יצירה מצועפת, שחייבה כינון מגוון של מלאכת פענוח, בין מה שהמספר חזה וצפן מדעתו, ובין מה שחזה ונצפן שלא מדעתו (לפי נייסוח של דב סדן). אחת היצירות התמימות והסבוכות כאחת, הוא הסיפור "שבועת אמונים" שזכה לפרשנות, עיוני מחקר ולריבוי משמעויות, מידי רוב העומדים בקריית הביקורת, אשר תהו על החוקיות הפנימית, אם מתוך זיקה לפרוש ייראי, או תוך התנערות מהמעטה האליגורי או הסמלני.

ד"ר דינה שטרן (לשעבר מרצה וחוקרת ספרות באוניברסיטת "בר אילן") אשר ספרה "הבגידה ולקחה" הופיע עוד בשנת תשכ"ד – שבה עכשיו מחדש והרחיבה את יריעותיה לרגל שנת המאה להולדת הסופר – על ידי עיבוי מקורות נוסף ותוספת פרקים חדשים – אשר בהם היא פורשת לפנינו מערכת מקבילות בין הסיפור המוחשי של שושנה אהרליך ויעקב רכניץ וזיקתו למקורות היהדות על כל רבדיה, המקרא, האגדה, המדרש, התלמוד, הקבלה עד הפנימי והתפילה. מחקר זה, המשלב ריאליה וסוריאליה בניבוש הפואטיקה העגנונית ובעיצוב הקומפוזיציה האמנותית האידיית – מציג אינטרפרטציה המעוגנת כל

כולה במקורות – החורגת ממירב הפרשנויות של הביקורת לסוגיה. הנחותיה של ד"ר דינה שטרן לא תאמו בשעת הופעתן את גירסתו של פרופ' ברוך קורצווייל ועודרו את ספקותיו, וגם פרופ' הלל ברזל לא קיבל את תפיסת האוטופיה המשיחית שלה.

ש"י עגנון: יצירה מצועפת

מחקר זה מעורר את התמיהה, האם אמנם שיערי הפירושים והפרשנות לעולם אינם ננעלים, אך נוכח השפע של ברור הזיקות, המוטיבים, התבניות והקונוטציות ממקורות היהדות, אתה משתאה על המחקר המרתק בחשיפת הרבדים השונים.

סיפור כפול-קרקעית ורבי-פירושים

סביב סיפורו של עגנון "שבועת אמונים" קיימת קשת רחבה של דעות, על מהותו האליגורית, המיסטית, הפסיכולוגית והחברתית – הבנויות על תקבולות המתערפלות והולכות בין המשמעויות והמגמות, ועדיין אנו מחפשים את אבן החכמים כדי לגללה בידי אלכימאים.

דב סדן איתו במסכת האהבה של "שבועת אמונים" את אגדת שבעה ישבע, ביפו יפת הימים, כסיפור כפול קרקעית, אחד גלוי – שפשוטו דרושו, ואחד סמוי – שדרושו פשוטו. אחד כדרך שאבות אבותינו היו נוהגים לכתוב, ואחד נסתר כדברי אגדת, אשר בסופו של דבר נשזרו למסכת אחת ושולבו בקנה אחד. קורצווייל הציב את יעקב רכניץ בסימן הקסם הרומנטי של מלכות הקיר"ה, כאשר החוויה הילדותית מייצגת את המעבר מעולם המציאות לעולם החלומות. הבדידות האופפת את "ספר

הנועשים" היתה לגביו גם הבדידות שהקיפה את יעקב רכניץ שנמצא במצב נחות לעומת האלה-שושנה, בבית הקונסול, וכך נשאר סמוך על שולחנו של אהרליך גם בביקורו ביפו, והיגון דכדך את רוחו, כי שושנה האשה נשארה הגיבורה בחייו.

סביב סיפורו של עגנון חקרו הפרשנים את הצופן ואת השדר ונלשו לבליל של מתודות בחילופי תפיסתם וגישתם. אברהם קריב הצביע על ההתרוצצות של עגנון בין עולם החולין של הזמן החדש, לבין עולם הרוחניות והקדושה, בהאחזו באלגוריה על שבע הנערות הפכו לשבעה כוכבי הלכת, או שש כמספר ימי החולין ושושנה – השבת, עם הנחה ברורה, שבסיפור זה נח"ל לה שכינת היהדות את נצחונה על נפשו של המספר ועל יצירתו. לעומתו – איבחנו הלל ברזל בסיפור "רומנסה אליגורית", בה מרומם עגנון את קדושת האהבה, אבל אינו הופכה גיהנום לבאים בשעריה, כי בעינינו מסמלת דמותו של רכניץ את זינוקה של היהדות לאוהלי יפת. בצד אלה דחתה נעימי תמיד את ההנחה על הרובד האליגורי וציינה את הסיפור של אהבה אידיאלית, בעוד משה שמיז ראה בו סיפור חילוני סטריילי, שבו אין מקום לאלוהים והגיבור אין לו חלק ונחלה בחיים, בעמדו בצד החיצוני של המתרס. כך דשו בסיפורי עגנון והעלו אלטרנטיבות רוחניות, רבים וטובים. מהם שהציבו תבניות פרוידיאניות על תדמיות של אל ושכינה, וחקר האצות כתהליך של סובלימציה, ומהם שנדרשו לעקרונות שלקציה גלויים וסמויים בסיפור.

ברית בין העם לאלוהיו

ספרה של דינה שטרן מציע את הטיעון, כי סיפורו של עגנון הוא בעיקרו מסכת סמלים על שבועת הברית בין עם ישראלי והאלוהים, וביקורת נוקבת על החברה הישראלית ב"יפו יפת הימים" שלפני מלחמת העולם הראשונה, המתנכרת ומתרחקת מהיהדות. שטרן הרכיבה קומפוזיציה מסועפת, כאשר התיזה המרכזית שלה פורצת את כל הגבולות המטריאליסטיים וה"סוריאליסטיים", אל עבר אוטופיה מטאפיזית שמגיעה לחזות הקץ, כי שבועת אמונים היא מקור הנצח של עמנו. בקיומה – קיום לו, ועם ביטולה יקיץ הקץ, כי "בו" כות השושנה יונצל הפרדס (לפי המדרש) ואילו בהפרת שבועת האמונים, עם ריצת הנערות לעבר סוף המטרה, צפויה הכליה – המבול.

תמונה אפוקליפטית זו במישור האליגורי מעוררת אולי שוב ושוב את השאלה הרטורית של קורצווייל במסתו על "האש והעצים" כלפי עגנון, שיצר לו מי

תוס פרטי, והשאלה ששאל היתה: "עד היכן מצווה הביקורת לעקוב אחרי השכבות השונות של המיתוס הזה?"

קובלנה זו כוחה יפה גם כלפי מלאכת המחשבת של דינה שטרן שתלתה בוקי סריקי ביצירות של עגנון, על הארכאי, המיסטורי והמאגי. מחקרה של דינה שטרן – ככל שהוא לגיטימי בסמיוטיקה של האמנות, מעורר אצלנו תמיהה על היסודות הקונוטטיביים בין הדרמה האנושית והדרמה האלוהית שבסיפור הפנימי, שאינו נטוע בקרקע המציאות, כי אם קשור בא"חיוה רעיונית של מלים או מחשבות. דינה שטרן רואה את רכניץ כנציגו החילוני של ישראל בעת החדשה, הנמשך אחרי המדע ורואה את היהדות כאנכרוניסטית. שטרן נוקקת לרמזים שעגנון פיזרם כאל רמזי ער"ק היסטורי, עת בנות יפו מצטיירות בעיני ככות דימוני.

גבולות הביקורת

מבחן הערכים אשר המחברת זוקפת לעגנון הוא לעתים נמלץ ותמים למדי, או מסע אקלקטי אשר בו תופסת אמנות המ"ל את הפונקציה הפואטית ואת שאלת הרלבנטיות להקשר חברתי או אידיאלי. לדברי שטרן שאל עגנון מאגדה, מקבלה, וממדרשים את חומרי היסוד שלו והשקיי עם בתשתית המיתית של הסיפור ודמויותיו לא אחת מסמלות את הפרסוניפיקציה מהעולם האנושי אל הספירה האלוהית. נוטהולד אהרליך, אשתו ושושנה הבת, לובשים איצטלות של האנשת מידת הח"סד האלוהי וסמלי השכינה. במחקרה המורכב, היא מצביעה על הסימבוליקה של היס והרקיע במימד הקוסמי, או הקב"ל בין המערכת הפרוטגוניסטית והמערכת האנטגוניסטית, בתיאורים המיתיים, הסמליים, האידיאליים והאנתרופומורפיים שעוברים טרנספורמציות.

כמו שראו ב"שיר השירים" מסכת אלי"גורית על-זמנית, שראשיתה כבריאתה העולם וסופה בימות המשיח, כך מנסחת ד"ר דינה שטרן בספרה "הבגידה ולקחה" את מסכת הזמן הכפול ב"שבועת אמונים", בדרך של אינטרפרטציה ומקבילות במו"טיבים למן המקרא והתלמוד ועד "מגילת אסתר" ו"שושנת יעקב" על כל הנעלה והמפוקפק שבהקשרם.

ספר "הבגידה ולקחה" משקף תיזה ברורה ונוקבת מבחינה אקדמית ומתודולוגית, אך מנקודת ראות פונקציונאלית בחקר הסטרוקטורה הפנימית צריכה הביקורת, גם היא, לתחום לה את גבולות המותר והאפשרי ביחסים בין היוצר ובין הקורא.